

KS. ŁUKASZ PAŁACKI

POWSTANIE AKCJI KATOLICKIEJ W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Kościół katolicki od początku istnienia widział swoją rolę w głoszeniu Dobrej Nowiny o odkupieniu, które dokonało się w Osobie Jezusa Chrystusa. Sama hierarchia kościelna nie zrealizowałaby tego zadania bez wsparcia laikatu, który winien być skutecznym narzędziem przedłużenia misji apostołskiej wśród wiernych. Potrzeba ta stała się bardziej widoczna na przełomie XVIII i XIX wieku, kiedy do głosu doszły systemy liberalizmu światopoglądowego, politycznego i filozoficznego. Głosząc odmienne od Ewangelii treści, których celem było zawładnięcie ludzkim umysłem i odwrócenie go od prawdy objawionej, nowe ideologie stały się realnym zagrożeniem dla Kościoła katolickiego. Niebezpieczeństwo postępującej laicyzacji, wyrzucenia Boga z przestrzeni ludzkiego życia zauważyli ówcześni papieże, którzy podjęli starania o skupienie wokół siebie wszystkich sił katolickich i powołanie do istnienia nowych instytucji, będących mocnym orężem Kościoła w walce z jego wrogami. W takiej sytuacji powstała Akcja Katolicka jako udział świeckich w apostołacie Kościoła.

W podobnej do tej sytuacji znalazł się Kościół w Polsce, kiedy, po odzyskaniu niepodległości, podjął myśl o utworzeniu Akcji Katolickiej. Jej powstanie wynikało z potrzeby zaangażowania się laikatu w życie religijne, społeczne i kulturalne ubogiej ludności kraju wyniszczonego po wieloletnich rozbiorach i światowej wojnie.

Akcja Katolicka była wyjątkowym ruchem katolickim, który rozwijał się na terenie Polski pod protektoratem Episkopatu. Swoim oddziaływaniem starała się objąć jak najszersze kręgi społeczne. Stworzenie odpowiedniego programu, opartego na katolickiej doktrynie społecznej, miało pomóc w integracji podzielonego przez lata społeczeństwa. Jego wyjątkowość polegała na tym, że miał on na celu nie tylko ożywienie religijności, lecz także aktywizowanie świeckich wiernych do różnych działań na terenie parafii, diecezji, a ostatecznie całego kraju¹. Jak dowiodły późniejsze analizy, Akcja Katolicka była ogromnym wsparciem dla apostołskości działalności Kościoła w Polsce w okresie międzywojennym. Wniosła wiele do życia religijnego i społecznego w zniewolonym przez długie lata narodzie. Poprzez dynamiczny rozwój i szeroko zakrojoną działalność pokazała, jak wielki potencjał wiary kryje się w narodzie od wielu wieków oddanym Bogu.

1. Początki aktywności Akcji Katolickiej w Polsce

Najważniejszym oficjalnym dokumentem Kościoła dla inicjacji i działalności Akcji Katolickiej w Kościołach lokalnych była encyklika Piusa XI *Ubi arcano Dei*, która ukazała się 23 grudnia 1922 roku². Program działalności Akcji Katolickiej został sformułowany przede wszystkim przez tego papieża. Sprowadzał się on do pięciu podstawowych porządków: religijnego, kulturalnego, społecznego, politycznego i organizacyjnego. Środki działania miały być dostosowane do sytuacji i możliwości ludzkich, metodę zaś wyznaczało podporządkowanie się hierarchii i poczucie osobistej odpowiedzialności każdego z członków³. Od tej chwili episkopaty wielu krajów rozpoczęły wielkie dzieło włączania do apostołskości ludzi świeckich. Często bywało tak, że do założenia stowarzyszenia wykorzystywano istniejące już organizacje kościelne. Sytuacja ta znalazła swoje odzwierciedlenie także w Polsce. W kraju rozdzielonym pomiędzy zaborców realizujących swoją politykę wobec poddanego narodu, istniały oznaki ruchu organizacyjnego wśród wiernych świeckich, które stały się podstawą do stworzenia, po odzyskaniu niepodległości, Akcji Katolickiej. Początki tego zaangażowania spotykamy już w II połowie XIX wieku w zaborze pruskim

1. Por. J. Dziwoki, *Akcja Katolicka w Diecezji Katowickiej (1925–1939)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 25/26, (1992–1993), s. 271.
2. Por. K. Jeżyna, *Akcja Katolicka w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1996, s. 42.
3. Następcy Piusa XI przywiązywali mniejszą wagę do form organizacyjnych apostołstwa, a Akcję Katolicką pojmowali raczej jako ruch.

i austriackim, a na początku XX wieku w zaborze rosyjskim⁴. Rozwój ruchu w poszczególnych zaborach uwarunkowany był przede wszystkim odmienną sytuacją polityczno-prawną, gospodarczą, kościelną i miał nieco inny przebieg w każdej dzielnicy zaboru⁵.

W zaborze pruskim cała polityka rządu ukierunkowana była na germanizację Polaków, a jednocześnie próbowano podporządkować państwu Kościół katolicki. Sytuacja ta wzbudziła w narodzie polskim mocne dążenia do stawiania oporu. Dzięki ustawie zasadniczej z 1850 roku naród mógł bronić swoich praw i rozwijać aktywność na polu kościelnym i społeczno-narodowym⁶. Przejawem żywej działalności społecznej były m.in. „organizowane wiece katolickie oraz zakładane organizacje robotnicze i rzemieślnicze, a także domy katolickie”⁷. Proces odrodzenia religijnego i moralnego obejmował wiele różnych akcji, których propagatorami były najczęściej wybitne jednostki spośród duchowieństwa i świeckich. Do najważniejszych z nich można zaliczyć: misje ludowe, bractwa trzeźwościowe, objęcie szczególną troską młodzieży robotniczej i rzemieślniczej dzięki zrzeszaniu młodych ludzi w związki czeladnicze. Ważnym wydarzeniem było stworzenie na Śląsku Centralnego Stowarzyszenia Katolików, które podjęło działalność społeczną i charytatywną. Innym przejawem szeroko zakrojonej akcji było utworzenie dzieła charytatywnego oraz propagowanie prasy katolickiej i publikacji religijnych, na przykład modlitewników, kalendarzy, śpiewników⁸. Oprócz działalności wśród świeckich biskupi kładli szczególny nacisk na odpowiednią formację kleryków przez reformę w systemie kształcenia i wychowania, a także księży, m.in. przez wprowadzenie corocznego obowiązku uczestniczenia w rekolekcjach. Wielkopolscy kapłani: ks. Piotr Wawrzyniak i ks. Kazimierz Zimmermann w roku 1901 założyli „Ruch

4. M. Leszczyński, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 42; zob. Cz. Strzeszewski, M. Banaszak, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze pruskim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, Warszawa 1981, s. 65–133; R. Bender, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu...*, dz. cyt., s. 203–256; Cz. Strzeszewski, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu...*, dz. cyt., s. 137–199; D. Olszewski, *Szkice z dziejów kultury religijnej*, Katowice 1986, s. 288 i n.

5. Por. K. Jeżyna, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt. s. 42; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 7: *Czasy najnowsze 1815–1914*, Lublin 1991, s. 151.

6. Por. tamże.

7. Tamże.

8. Por. B. Kumor, *Historia Kościoła*, dz. cyt., s. 152.

Chrześcijańsko-Społeczny”, pierwsze na ziemiach polskich czasopismo naukowe poświęcone myśli chrześcijańsko-społecznej⁹.

W zaborze austriackim na początku XIX wieku pojawiła się inicjatywa księży i biskupów dotycząca kwestii narodowej i społeczno-chłopskiej¹⁰. Włączenie się hierarchii kościelnej w rozwój duszpasterstwa wśród biednej ludności Galicji, pomimo panującego józefinizmu, który nie sprzyjał pracy apostołskiej, szybko przyniosło spodziewane efekty. Episkopat Galicji opracował własną koncepcję działalności adekwatną do sytuacji. Prekursorem akcji społecznej na terenie zaboru austriackiego był biskup lwowski Andrzej Alojzy Ankwicz, który kładł nacisk na właściwe wykształcenie i uformowanie księży. Jego staraniem wprowadzano na wyższych uczelniach naukę języka polskiego, jednocześnie podnosząc jakość kształcenia. Ankwicz propagował też rozwój kultury narodowej, zakładał szkoły wiejskie i miejskie¹¹. Dużą rolę w reformie religijnej na tym terenie odegrała diecezja przemyska i bp Michał Korczyński, który opracował „Katechizm dla dzieci wiejskich”, „Początki gramatyki języka polskiego”, a w samym Przemyślu od roku 1833 zaczął wydawać pierwsze naukowe czasopismo teologiczne na ziemiach polskich – „Przyjaciel chrześcijańskiej prawdy”¹². Do grona aktywnych diecezji należy dopisać również tarnowską i jej biskupów, a szczególnie Gregora Thomasa Zieglera. Do jego dzieł można zaliczyć m.in. reformę i odnowę formacji wśród duchownych, rozbudowę szkolnictwa ludowego, a w ramach odnowienia życia religijnego ożywienie kultu Eucharystii poprzez jak najczęstsze uczestnictwo wiernych we mszach świętych¹³. Wielkie zaangażowanie biskupów oraz rozpoczęta przez nich odnowa moralno-religijna, jak też poświęcenie większej uwagi kwestiom społecznym i oświatowym, rozbudziły wśród wiernych na tym terenie większą odpowiedzialność za Kościół i wspólną troskę o niego.

Zupełnie odmienna sytuacja, jeśli chodzi o odnowę religijną i społeczną, panowała na ziemiach zaboru rosyjskiego, „bowiem polityka rządu carskiego dążyła do całkowitego ujarznienia Kościoła i rusyfikacji społeczeństwa polskiego, co szczególnie przybrało na sile w okresie popowstaniowym”¹⁴.

9. Por. M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 3: *Czasy nowożytnie 1517–1914*, Warszawa 1989, s. 408.

10. Por. tamże, s. 156.

11. Tamże, s. 157.

12. Por. tamże.

13. Por. tamże, s. 158–159.

14. M. Leszczyński, *Akcja Katolicka w Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego*, Lublin–Pelplin 1996, s. 44.

Ciągle prześladowania i dyskryminacja religii katolickiej na rzecz prawosławia nie pozwalała na aktywne zaangażowanie świeckich w duszpasterstwie. Większe możliwości rozwoju akcji katolicko-społecznej na tym terenie pojawiły się dopiero po 1905 roku, kiedy to wyłonił się m.in. społeczny ruch chrześcijański, grupujący świeckich, którym przewodzili duchowni. Prekursorem tego ruchu był ks. Marceli Godlewski, organizator tajnych grup robotniczych *Straż*, który założył *Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich*¹⁵.

Powstałe Stowarzyszenie podejmowało wiele akcji na polu religijnym, zawodowym, kulturalnym i oświatowym¹⁶. Jego struktura organizacyjna miała swój odpowiednik zarówno na szczeblu parafialnym, jak i diecezjalnym, a całością kierował komitet organizacyjny z siedzibą w Warszawie. Głównym celem była „potrzeba podjęcia działalności przez katolików świeckich w środowisku, pod kierunkiem duchowieństwa”¹⁷.

Powstanie stowarzyszeń i organizacji o charakterze kościelnym we wspomnianym okresie miało na celu przede wszystkim ożywienie życia religijnego katolików i włączanie ich w dzieło ewangelizacji, jednak to dzięki tej bazie, w odrodzonej Polsce Kościół katolicki znalazł się w warunkach umożliwiających rozkwit Akcji Katolickiej¹⁸. Kolejne dziesięciolecia i sytuacja społeczna, której znakiem był rodzący się socjalizm – ideologia społeczna wrogo nastawiona do spraw wiary i Kościoła – wymusiły rozszerzenie aktywności powstałych stowarzyszeń i grup. Zaniepokojeni nową sytuacją hierarchowie zachęcali przede wszystkim księży do prowadzenia różnego rodzaju akcji społecznych lub też ruchów socjalnych, niosących pomoc ludziom najbardziej potrzebującym oraz wykluczonym. Wytyczne dotyczące charakteru działania tych organizacji pojawiały się w listach pasterskich, wydawanych m.in. w archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej w latach 1892–1893¹⁹.

Zaangażowanie się duchowieństwa w zakładanie bractw modlitewnych, organizacji i stowarzyszeń o charakterze religijnym pobudzało coraz większe rzesze wiernych do aktywnego działania na rzecz ożywienia wiary. Wszystkie grupy powstające na szczeblu parafii włączano w struktury diecezji dla zachowania

15. Zob. tamże, s. 45. Por. M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, dz. cyt., s. 408.

16. Zob. R. Bender, *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905–1918*, Lublin 1978, s. 65–71.

17. Tamże.

18. Zob. M. Leszczyński, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 46.

19. Por. A. Mytkowicz, *Akcja Katolicka u podstaw i w praktyce*, Biblioteka Ligi Katolickiej dla Archidiecezji Lwowskiej, nr 1, Lwów 1929, s. 49.

scentralizowanego porządku²⁰. Prymas Polski, kard. Dalbor, w roku 1918 zwrócił się do duchownych należących do Związku Kapłanów Unitas z prośbą, aby zwoływali katolików na wiece, których celem było przede wszystkim zmanifestowanie wiary i przynależności do Kościoła. Rok później Konferencja Episkopatu Polski zatwierdziła tego typu publiczne manifestacje. W związku z tym, 1 kwietnia 1920 roku powstała pierwsza Liga Katolicka z siedzibą w Poznaniu²¹. Kardynał Dalbor w „Miesięczniku Kościelnym” w numerze 3 i 4 z 1920 roku tak uzasadnił potrzebę utworzenia Ligi Katolickiej, która później przerodziła się w Akcję Katolicką w Polsce:

Gdy na posiedzeniach sejmowych padają słowa, zapowiadające walkę przeciw Kościołowi, skupienie sił katolickich w Polsce jest niezbędne, jeśli nie chcemy doczekać się prześladowania naszego Kościoła. Dlatego polecam usilnie i gorąco Przewielebnemu Duchowieństwu, by się zabrało gorliwie do założenia w każdej parafii Ligi Katolickiej²².

Zgodnie z apelem wystosowanym przez Prymasa Polski zaczęły powstawać katolickie organizacje w dwóch rodzajach. I tak powstała w Poznaniu Liga Katolicka stała się wzorem dla jej odpowiedników w Katowicach, Krakowie, Lwowie i Pelplinie. Ligi zakładano w diecezjach według własnego już statutu. Dla każdej z nich podstawą organizacyjną była parafia, w łączności z całą diecezją, zrzeszając katolików obojga płci²³. Drugi typ organizacji, przyjęty w diecezjach byłego Królestwa Kongresowego, oparty był na zasadach Ligi Katolickiej utworzonej w 1926 roku w Warszawie przez kard. Aleksandra Krakowskiego.

Pomimo powstania katolickich organizacji na terenach Rzeczypospolitej, brak jednoznacznych celów i jednakowych statutów sprawiał, że Liga Katolicka w każdej diecezji działała według własnego programu, co często zmniejszało jej skuteczność. Dochodziło do zawieszania działalności z powodu braku widocznych efektów. W związku z tym w 1925 roku w Warszawie powstał Komitet Organizacyjny Akcji Katolickiej, który ułożył statut Ligi Katolickiej, wzorując się na statutach Akcji Katolickiej we Włoszech. Następstwem tego wydarzenia rok później był ogólnopolski Zjazd Katolicki, poświęcony m.in. sprawom wychowania młodzieży i odrodzenia życia katolickiego w rodzinie. Podjęto na nim

20. Zob. Cz. Strzeszewski, *Kościół a zagadnienia społeczno gospodarcze*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, praca zbiorowa, t. 3, Lublin 1969, s. 400–401.

21. Por. A. Mytkowicz, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 49–50.

22. „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezyi Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 1920.04.01, R. 35, nr 3/4, Poznań 1920, s. 16.

23. Zob. A. Mytkowicz, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 51.

rezolucję skierowaną do Episkopatu w sprawie powołania ogólnopolskiej Ligi Katolickiej i stworzenia dla niej jednolitego statutu²⁴. Cechą charakterystyczną Ligi, która ostatecznie przerodziła się w Akcję Katolicką, były jednakowe dla wszystkich oddziałów statuty, gwarantujące jedność organizacji i duszpasterskiej działalności. Zjazd zaproponował również, aby Akcja Katolicka oparła swoje struktury organizacyjne na włoskiej Akcji Katolickiej, czyli na czterech stowarzyszeniach: mężczyzn, kobiet, młodzieży męskiej i żeńskiej²⁵. W takich warunkach swój formalny początek wzięła Akcja Katolicka w Polsce. Przyjęty rodzaj struktury, odpowiadający czterem grupom społecznym – będzie w przyszłości charakteryzował całą Akcję Katolicką i jej działalność.

2. Organizacja i struktury

Początki organizacji Akcji Katolickiej na ziemiach polskich to przede wszystkim poszukiwanie właściwego wzorca dla tego stowarzyszenia. Zaczepnięto go, jak wspomniano, z Włoch, gdzie się wcześniej sprawdził. Uważano, że skoro na powstanie Akcji Katolickiej w tym kraju i ciągły jej rozwój miał wpływ sam papież, wzorzec ów będzie najwłaściwszy dla zastosowania także w Polsce. Podobnie jak we Włoszech, Akcja Katolicka w Polsce nie rozwinęła się od razu, lecz powstawała stopniowo. W swoim rozwoju nawiązywała do przeszłości, uwzględniając jednocześnie warunki, jakie panowały w odradzającym się kraju²⁶.

W Polsce przedwojennej odnotować należy dwa najważniejsze etapy organizacji Akcji Katolickiej: wstępny – z istniejących organizacji i stowarzyszeń stworzono Ligę Katolicką (rok 1926 to data, kiedy zatwierdzono statuty dla Ligi Katolickiej na terenie całego kraju) oraz drugi: formalne powołanie Akcji Katolickiej według modelu włoskiego (1930)²⁷. Zanim jednak do tego doszło, podjęto szereg konsultacji, m.in. z Komisją Episkopatu do Spraw Akcji Katolickiej, która miała opracować schemat organizacyjny dotyczący zakładania i prowadzenia Akcji Katolickiej w parafiach oraz statut²⁸. Dopiero specjalna komisja powołana przez biskupów w 1930 roku stworzyła ostateczną wersję statutu Akcji Katolickiej, który w tym samym roku, jako jedyny poza statutem włoskim, zatwierdził papież Pius XI, dzięki czemu uzyskał on najwyższą rangę

24. Por. M. Leszczyński, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 49.

25. Por. K. Jeżyna, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 34.

26. Por. M. Leszczyński, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 42.

27. Por. M. Duda, *Akcja Katolicka? Tak!*, Biblioteka Niedzieli, Częstochowa 1995, s. 31–32.

28. Por. A. Roszkowski, *Akcja Katolicka we Włoszech, Belgii, Holandii, Francji i w Polsce, Łódź 1930*, s. 56; K. Jeżyna, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 35.

prawną²⁹. Po tym wydarzeniu, 24 listopada 1930 roku, mocą dekretu erekcyjnego Prymasa Polski Augusta Hlonda, została w Polsce powołana Akcja Katolicka z siedzibą w Poznaniu, gdzie powstał i skąd zarządzał Naczelny Instytut Akcji Katolickiej (NIAK) na cały kraj³⁰. W tym dniu opublikowany został również statut organizacyjny Akcji Katolickiej, a następnie regulamin wewnętrzny Naczelnego Instytutu. Od stycznia 1931 roku zaczął się ukazywać organ prasowy Akcji „Ruch Katolicki”.

Pierwszym dyrektorem Akcji Katolickiej w Polsce został ks. dr Stanisław Bross, prezesem hrabia Adolf Żniński, a asystentem kościelnym bp Walenty Dymek³¹. Na patrona tej organizacji w Polsce wybrano św. Wojciecha, natomiast doroczną uroczystością było Święto Chrystusa Króla, zwane też Dniem Katolickim. Dzień ten każdego roku był przygotowywany przez członków Akcji Katolickiej na poziomie parafii, diecezji oraz ogólnopolskiej centrali, stając się momentem wielkiej manifestacji wiary wśród narodu.

Trzon organizacji stanowiły władze Akcji³². Stanowiły je:

1. Naczelny Instytut Akcji Katolickiej z siedzibą w Poznaniu, który składał się z naczelnego asystenta kościelnego, prezesa, dyrektora i sekretarza. Instytut kierował całością zrzeczeń katolickich w Polsce za pośrednictwem prezesów organizacji katolickich, połączonych w związki stowarzyszeń z całego kraju i reprezentowanych w Radzie Naczelnego Instytutu³³.

2. Instytuty Diecezjalne, ustanawiane przez poszczególnych biskupów diecezjalnych, w których skład wchodził: diecezjalny asystent kościelny, prezes, sekretarz, delegaci stowarzyszeń wchodzących w skład Akcji Katolickiej oraz stowarzyszeń pomocniczych. Zarządzanie na szczeblu diecezji należało do Rady Diecezjalnej, złożonej z przedstawicieli katolickich związków z terenu diecezji. Rada ta wydawała odpowiednie dyrektywy i sprawowała kierownictwo nad wszystkimi organizacjami katolickimi, jakie istniały w diecezji³⁴.

3. Parafialne lub dekanalne zarządy Akcji Katolickiej w składzie: asystent kościelny – proboszcz parafii, prezes, wiceprezes, sekretarz; członkami zarządu byli prezesi stowarzyszeń wchodzących w skład Akcji Katolickiej i przedstawiciele

29. *Statut Konstytucyjny Akcji Katolickiej w Polsce oraz Regulaminy*, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1930.

30. L. Wilczyński, *Działalność Diecezjalnych Instytutów Akcji Katolickiej w Polsce w Latach 1930–1939*, Biblioteka DIAK 5, Poznań–Toruń 2003, s. 10.

31. K. Jeżyna, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 35.

32. A. Okólski, *Nowe drogi Kościoła. Rzecz informacyjna o Akcji Katolickiej w Polsce*, Warszawa 1934, s. 23.

33. Por. tamże, s. 25.

34. Tamże.

organizacji pomocniczych³⁵. Zarządy kierowały pracami wszystkich stowarzyszeń katolickich za pośrednictwem wchodzących w ich skład prezesów poszczególnych organizacji.

Do 1934 roku zaznaczał się pluralizm w poszczególnych diecezjach w zakresie przynależności do Akcji Katolickiej poszczególnych zrzeszeń i organizacji dotychczas istniejących samodzielnie³⁶. Mogły one swobodnie działać w parafiach jako samoistne organizacje, bez potrzeby zrzeszania się z innymi również w tej samej parafii istniejącymi. Wyjątkiem była Archidiecezja Warszawska, gdzie od początku wprowadzono cztery stowarzyszenia stanowe. Od roku 1934 podjęto starania w pozostałych diecezjach w Polsce, aby do Akcji Katolickiej włączyć wszystkie istniejące organizacje katolickie, dzieląc je na cztery kolumny. Dzięki temu cała działalność wszelkich grup katolickich przyjęła znamiona katolickiej akcji, czyli katolickiego działania w Kościele.

Dotychczasowy brak ujednoczenia zasad organizacyjnych sprawiał, że niejednokrotnie dochodziło do konfliktów na tym tle pomiędzy Diecezjalnym Instytutem Akcji Katolickiej a organizacjami, które należały do Akcji Katolickiej. Sytuację pogorszyła uchwalona przez ówczesny rząd ustawa państwowa o działalności stowarzyszeń, pozwalająca na nadzór państwa nad stowarzyszeniami katolickimi³⁷. W takiej sytuacji Komisja Prawna Episkopatu, podejmując rozmowy z rządem, przygotowała odpowiednie zasady regulujące postępowanie wobec stowarzyszeń Akcji Katolickiej, które ostatecznie zakończyły się wydaniem rozporządzenia Rady Ministrów z 1934 roku o większej swobodzie działania tego stowarzyszenia³⁸. Następnie krajowy Zjazd Kierownictwa Akcji Katolickiej, który odbył się w Krakowie tego samego roku, podjął próbę zespolenia wielu stowarzyszeń katolickich w jedną organizację. Prymas Hlond przygotował projekty statutów dla nowych organizacji. Zostały one ostatecznie zaaprobowane i przyjęte przez Konferencję Episkopatu Polski 19 czerwca 1934 roku. W ten sposób powstały cztery stowarzyszenia zwane kolumnami³⁹.

W myśl czterostopniowego podziału świeckich, podstawą organizacyjną Akcji Katolickiej w Polsce stały się: Katolickie Stowarzyszenie Mężów (KZM) z siedzibą w Warszawie, Katolickie Stowarzyszenie Kobiet (KSK) z siedzibą w Krakowie, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej (KZMM) i Katolickie

35. Por. tamże, s. 23; M. Duda, *Akcja Katolicka?...*, dz. cyt., s. 33–34.

36. Zob. K. Jeżyna, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 34.

37. M. Leszczyński, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 57.

38. Tamże.

39. Tamże.

Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej (KSMŻ), oba z siedzibą w Poznaniu⁴⁰. Proces scalenia wszystkich organizacji pod sztandarem Akcji Katolickiej pozwolił na precyzyjniejsze kierowanie i zarządzanie grupą świeckich wywodzących się z różnych stanów w jednym dziele, jakim była ewangelizacja.

W skład związków ogólnopolskich wchodziły odpowiadające im stowarzyszenia diecezjalne: Katolickie Stowarzyszenie Mężów, Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej⁴¹. Główną grupę w obu stowarzyszeniach młodzieżowych stanowili członkowie dotychczasowego Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (SMP), utworzonego już w 1919 roku i liczącego w 1934 ponad 100 tys. członków.

3. Cele i główne kierunki działania

Spśród zadań Akcji Katolickiej określonych już przez Piusa XI kwestia społeczna była szczególnie akcentowana. W tej sprawie papież pisał:

Konieczną rzeczą jest, by Akcja Katolicka skorzystała ze stosownej chwili, by szła odważnie naprzód, by podała również swój sposób rozwiązania, by go obwieściła również przez wytrwałą, czynną, rozumną i karną propagandę, zdolną przeciwstawić się propagandzie przeciwnej (...). Akcja Katolicka stanowi w najgłębszej istocie rozwiązanie kwestii społecznej⁴².

Inicjatywy inspirowane przez Akcję Katolicką miały różnoraki charakter i różnie je przyjmowano. Były to rozmaite przedsięwzięcia, jak choćby akcje przeciwko zmianom w kodyfikacji prawa małżeńskiego, przeciwdziałanie chorobom społecznym, patologiom, działalność na rzecz zwalczania sekt świeckich czy alkoholizmu (popieranie ruchów abstynenckich) itd. Akcja Katolicka angażowała się także w sprawy wychowawcze, współpracę – z mniejszymi lub większymi sukcesami – ze szkolnictwem oraz organizowanie czasu wolnego dla dzieci i młodzieży⁴³.

Jeśli chodzi o cele, jakie stawiała sobie Akcja Katolicka, można je przytoczyć za ks. Ludwikiem Civardim, który opisywał je w „Podręczniku Akcji

40. Por. L. Wilczyński, *Działalność Diecezjalnych Instytutów...*, dz. cyt., s. 11; S. Adamski, *Podstawy Akcji Katolickiej w Polsce*, „Ruch Katolicki, Organ Akcji Katolickiej w Polsce”, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Polsce, Poznań 1937, nr 11, s. 503.

41. Por. K. Jeżyna, *Akcja Katolicka...*, dz. cyt., s. 37.

42. AAS. R. 1904–1905, vol. 37, s. 747–748.

43. L. Wilczyński, *Działalność Diecezjalnych Instytutów...*, dz. cyt., s. 10.

Katolickiej” z 1933 roku. Wyróżnił w nim cele wewnętrzne i zewnętrzne. „Wewnętrzne są te, które dokonują się wewnątrz organizacji, dla jej istnienia i dla dobra jej członków; takimi są: urobienie duchowe stowarzyszonych, karność i zdatność zespołu urzędniczego, doskonały układ wszystkich sił związkowych”⁴⁴. Cele wewnętrzne dotyczyły zatem formacji członków stowarzyszenia, jak i wewnętrznej organizacji władzy dla skuteczniejszego działania. Celami zewnętrznymi natomiast „są te, które dokonują się poza organizacją, na obszernym polu społecznym, wyrażają się różnymi postaciami apostołstwa”⁴⁵. Sama nazwa tych celów wskazuje na duszpasterskie działania, które wykraczają poza krąg stowarzyszenia i obejmują zarówno oddziaływanie prywatne każdego z członków, jak i zbiorowe, na przykład różnego rodzaju akcje charytatywne, podejmowane abstynencje, publiczne odczyty, pomoc młodzieży.

Zadania stawiane przed Akcją Katolicką to przede wszystkim „zespalanie, organizowania zrzeszeń katolickich dla celów apostołstwa świeckiego, czyli pogłębianie i szerzenie, wprowadzanie w czyn i obrony zasad katolickich w życiu jednostki, rodziny i społeczeństwa zgodnie z nauką Kościoła katolickiego i wskazaniem Stolicy Świętej”⁴⁶. Niejednokrotnie zdarzało się też, że poszczególne cele podyktowane były chęcią odparcia ataków na Kościół katolicki i pojawiającymi się zagrożeniami dla życia religijnego jego członków.

W *Instrukcji Programowej dla Akcji Katolickiej* z 30 października 1933 roku czytamy:

[...] § 16. Program Akcji Katolickiej, zarówno krajowy, jak diecezjalny i miejscowy, obowiązuje wszystkie organizacje przyjęte do Akcji Katolickiej i powinien być przez nie wykonywany obok zadań, które te zrzeszenia spełniają na podstawie własnych ustaw.

§ 17. W tym celu Naczelny Instytut komunikować będzie program krajowy także krajowym zarządom zrzeszeń katolickich. Diecezjalne Instytuty zaś podadzą programy diecezjalne do wiadomości diecezjalnych zarządów zrzeszeń Akcji Katolickiej, a Zarządy Diecezjalne czy Parafialne Akcji katolickiej powiadomią o swoich programach miejscowe zarządy tychże zrzeszeń.

§ 18. Władze organizacyjne zrzeszeń Akcji Katolickiej zalecać będą niższym stopniom organizacyjnym wykonanie programu Akcji Katolickiej jako działalność obowiązkową i będą im pomagały w jego realizowaniu.

[...]

§ 24. Obok prac organizacyjnych i ideologicznych mają niemałe znaczenie dla ruchu katolickiego manifestacje katolickie jako zbiorowy wyraz przekonań i dążeń

44. L. Civardi, *Podręcznik Akcji Katolickiej*, cz.1: *Zasady*, Poznań 1933, s. 19–20.

45. Tamże, s. 20.

46. B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., s. 408.

katolików. Manifestacje bowiem należycie przygotowane i z powagą przeprowadzone pogłębiają świadomość katolicką, budzą poczucie solidarności i potęgują aktywność.

§ 25. Organizowane przez Akcję Katolicką manifestacje mogą przybierać różne formy. Głównie zaś dokonywają się przez

- a) katolickie kongresy, zjazdy i akademie,
- b) pielgrzymki i pochody,
- c) uchwały, petycje, protesty itd.

§ 26. Manifestacje urządzone przez Akcję Katolicką powinny się odbywać przy starannym wyłączeniu momentów partyjno-politycznych i tego, co by zacierało lub wypaczało ich charakter religijny. Zaleca się natomiast łączyć manifestacje religijne z praktykami religijnymi, jak Mszą św., Komunią św. itp.⁴⁷.

Celem podstawowym stowarzyszeń (oddziałów) było kształtowanie członków na ludzi roztropnych, posiadających odpowiednią wiedzę religijną i wiarę, a także na czynnych uczestników życia Kościoła katolickiego. Poza tym ważne było przygotowanie ich do indywidualnego i zbiorowego apostołstwa Chrystusowego oraz szerzenia zasad katolickich we wszystkich dziedzinach życia i kultury. Cel ten starano się osiągnąć przez krzewienie zasad wiary katolickiej i moralności chrześcijańskiej, szerzenie katolickiego ducha apostołskiego, rozwijanie akcji charytatywnej, kulturalno-oświatowej, społeczno-gospodarczej i zawodowej. Środkami do tego miały być: praktyki religijne, zebrania, konferencje, zloty, manifestacje, itp. Celom tym służyły także: domy organizacyjne, świetlice, biblioteki, czytelnie, radio, wycieczki krajoznawcze, muzyka, wychowania fizycznego, i inne. Wielką wagę przywiązywano też do symboli organizacyjnych, do których należały: sztandar, hymn, mundur i odznaczenia⁴⁸.

Dla realizowania zadań AK, nakreślonych przez Piusa XI, organizowano wspólne msze św., zachęcano do udziału w rekolekcjach otwartych, półzamkniętych i zamkniętych; w tym celu założono ośrodki rekolekcyjne, m.in. u jezuitów we Lwowie i Dziedzicach, w Diecezjalnym Domu w Kokoszycach na Śląsku oraz u salwatorianów w Trzebini; pogłębieniu wiedzy religijnej służyły kwadransy ewangeliczne lub katechizmowe podczas zebrań stowarzyszeń⁴⁹.

47. *Instrukcja Programowa dla Akcji Katolickiej*, Przemysł 1933, cyt. za: „Ruch Katolicki”, organ Akcji Katolickiej w Polsce, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Polsce, Poznań 1934, nr 1, s. 1–4.

48. Zob. M. Leszczyński, *Dzieje Akcji Katolickiej*, w: *Diecezja Zamojsko-Lubaczowska*, <http://www.akcja-katolicka.zam-lub.pl/ak.php?get=dzial,2>.

49. Por. R. Niparko, *Akcja Katolicka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, tom 1, Lublin 1989, kol. 231.

To tylko niektóre z propozycji, jakie stawały się regularną praktyką formacyjną laikatu zaangażowanego w działalność duszpasterską w pełnej harmonii z hierarchią w ramach Akcji Katolickiej. Zakorzenie w Chrystusie, a następnie przemiana swojego osobistego życia to pierwszy etap przemiany całego świata przez Chrystusa i w Chrystusie w myśl słów Piusa XI i idei Akcji Katolickiej na świecie.

Misja Kościoła założonego przez Chrystusa do swojej realizacji potrzebuje nie tylko hierarchii kościelnej, która będzie przewodziła, ale także świeckich wiernych, którzy staną się aktywnymi pomocnikami. Roztropne zaangażowanie laikatu w apostolskie zadania zostało dobrze przyjęte w założonym przez papieża Piusa XI stowarzyszeniu o nazwie Akcja Katolicka. Organizacja ta z pełnym zaangażowaniem podjęła działalność na różnych polach aktywności duszpasterskiej w całej Europie, również w Polsce, która znalazła się w szczególnej sytuacji – scalania narodu tuż po odzyskaniu niepodległości. Uwolnienie spod zaborów otworzyło dla laikatu ogromne możliwości działania w Kościele katolickim przez stworzenie ogólnopolskich struktur Akcji Katolickiej i wyznaczenie jej celów. Patrząc z perspektywy minionych dziesięcioleci, można powstałą wtedy Akcję Katolicką nazwać opatrnościowym narzędziem, które odegrało bardzo ważną rolę w rozwoju i działalności Kościoła katolickiego w Polsce.

Obserwując stan zaangażowania Akcji Katolickiej w życie Kościoła w Polsce tuż przed wybuchem II wojny światowej, można śmiało stwierdzić, że była ona niezwykle rozbudowanym stowarzyszeniem skupiającym rzesze świeckich katolików. Działalność Akcji Katolickiej miała decydujące znaczenie w rozpoznawaniu potrzeb społecznych, kulturalnych, polityczno-gospodarczych w niemal każdym środowisku oraz w udzielaniu na te potrzeby duchowej i organizacyjnej odpowiedzi. Na uwagę zasługuje prawdziwy fenomen Akcji Katolickiej w Polsce międzywojennej, gdy rozwijała się w sposób niezwykle dynamiczny⁵⁰. W ciągu niespełna 10 lat swej działalności stała się mocnym ruchem skupiającym zarówno elity inteligencji katolickiej, jak i licznych przedstawicieli środowisk mieszczańskich i chłopskich. W 1939 roku Akcja Katolicka liczyła 750 tys. członków, przez co samo stowarzyszenie zajęło znaczące miejsce w życiu społecznym ówczesnej Polski.

50. Zob. R. Bender, *Geneza i rozwój Akcji Katolickiej w Polsce (1919–1953)*, w: *Misja Kościoła w świecie – Akcja Katolicka dzisiaj*, red. I. Dec, Wrocław 1995, s. 170–181.

THE CATHOLIC ACTION BETWEEN IN THE INTERWAR PERIOD IN POLAND.

THE ORIGINS OF AND REASONS FOR ITS BEING

Summary

The mission of the Church that has been created by Christ not only needs the leadership of a hierarchical structure but also the group of lay believers who act as active supporters and helpers in the proper and effective functioning of the institution. Prudent and thoughtful engagement of the laity in the apostolic endeavours and responsibilities have been appreciated by the pope Pius XI, who established a society called Catholic Action. This organization has undertaken various apostolic and priestly activities in many countries throughout Europe, including Poland, as it was building a unified nation after gaining national independence in the beginning of the twentieth century. This time in history has created extraordinary opportunities for the laity as Catholic Action was opening its structures and setting goals. In retrospective, such activity can be perceived the providential tool that has played an important role in the development of the Catholic Church in Poland.

Examining the level of participation and engagement of the Catholic Action in the matters of the Church before the Second World War, one may boldly say that it was a very well developed association gathering an enormous number of lay believers. It had a pivotal role in assessing the social, cultural political and economical needs in practically every community and responding to those needs in an active way. The development of the Catholic Action was phenomenal between the years of 1918 -1939. In the first ten years of its existence, it was predominantly popular among the elites of the catholic intelligentsia, burgesses, but also peasantry. In 1939, there were 750,000 members in this organization, which ranks it among the most influential in the social arena of Poland at that time.

Słowa kluczowe: Kościół, Akcja Katolicka, laikat, organizacja, struktury, cele, działanie

Key words: Church, Catholic Action, laity, organization, structures, goals, action

BIBLIOGRAFIA

- AAS. R. 1904–1905, vol. 37, s. 747–748.
- Adamski S., *Podstawy Akcji Katolickiej w Polsce*, „Ruch Katolicki”, organ Akcji Katolickiej w Polsce, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Polsce, Poznań 1937, nr 11.
- Banaszak M., *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 3: *Czasy nowożytne 1517–1914*, Warszawa 1989, s. 408.
- Bender R., *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, Warszawa 1981, s. 203–256.
- Bender R., *Geneza i rozwój Akcji Katolickiej w Polsce (1919–1953)*, w: *Misja Kościoła w świecie – Akcja Katolicka dzisiaj*, red. I. Dec, Wrocław 1995, s. 170–181.
- Bender R., *Společne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905–1918*, Lublin 1978.
- Civardi L., *Podręcznik Akcji Katolickiej*, cz. 1: *Zasady*, Poznań 1933.
- Duda M., *Akcja Katolicka? Tak!*, Biblioteka Niedzieli, Częstochowa 1995.
- Dziwoki J., *Akcja Katolicka w Diecezji Katowickiej (1925–1939)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1992–1993, 25/26, s. 271.
- Instrukcja Programowa dla Akcji Katolickiej*, Przemyśl 1933, cyt. za: „Ruch Katolicki”, organ Akcji Katolickiej w Polsce, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Polsce, nr 1, Poznań 1934, s. 1–4.
- Jeżyna K., *Akcja Katolicka w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1996.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 7: *Czasy najnowsze 1815–1914*, Lublin 1991.
- Leszczyński M., *Akcja Katolicka w Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego*, Lublin–Pelplin 1996.
- Leszczyński M., *Dzieje Akcji Katolickiej*, w: *Diecezja Zamojsko-Lubaczowska*, <http://www.akcja-katolicka.zam-lub.pl/ak.php?get=dzial,2>.
- „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezyi Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 1920.04.01, R. 35, nr 3/4, Poznań 1920.
- Mytkowicz A., *Akcja Katolicka u Podstaw i w Praktyce*, Biblioteka Ligi Katolickiej dla Archidiecezyi Lwowskiej, Lwów 1929, nr 1, s. 49.
- Niparko R., *Akcja Katolicka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1989, kol. 231.
- Okólski A., *Nowe Drogi Kościoła. Rzecz Informacyjna o Akcji Katolickiej w Polsce*, Warszawa 1934.
- Olszewski D., *Szkice z dziejów kultury religijnej*, Katowice 1986.

- Roszkowski A., *Akcja Katolicka we Włoszech, Belgii, Holandii, Francji i w Polsce*, Łódź 1930.
- Statut Konstytucyjny Akcji Katolickiej w Polsce oraz Regulaminy*, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1930.
- Strzeszewski Cz., *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, Warszawa 1981, s. 137–199.
- Strzeszewski Cz., *Kościół a zagadnienia społeczno gospodarcze*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, praca zbiorowa, t. 3, Lublin 1969, s. 400–401.
- Strzeszewski Cz., Banaszak M., *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze pruskim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, Warszawa 1981, s. 65–133.
- Wczoraj–dziś–jutro Akcji Katolickiej*, praca zbiorowa pod red. ks. T. Borutki, Kraków 2004.
- Wilczyński L., *Działalność Diecezjalnych Instytutów Akcji Katolickiej w Polsce w Latach 1930–1939*, Biblioteka DIAK 5, Poznań–Toruń 2003, s. 10.